

Συγκροτήματα Εργατικών Κατοικιών στην πόλη των Σερρών

Καριώτου Γλυκερία (*)

Αρχιτέκτων, Καθηγήτρια Εφαρμογών ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας

Θεοδωρίδου Λίλα

Αρχιτέκτων, Καθηγήτρια ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας

Νησιούδη Αναστασία

Αρχιτέκτων, Εργαστηριακή Συνεργάτης ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας

(*) Τηλ: 23210493898, E-mail: karglyr@teiser.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η διαπίστωση ότι τα συγκροτήματα εργατικών κατοικιών στην πόλη των Σερρών απουσιάζουν από την επιστημονική βιβλιογραφία υπήρξε η αφορμή για την παρούσα παρουσίαση. Η πολεοδομική συγκρότηση και αρχιτεκτονική έκφραση των συγκεκριμένων συγκροτημάτων εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο δράσης του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας για παροχή χαμηλού κόστους τυποποιημένης κατοικίας. Οργανωμένη δόμηση με μονόροφες κατοικίες σε σειρά, διώροφες κατοικίες σε στοίχους και πολύροφες πολυκατοικίες συνυπάρχουν στις παρυφές της πόλης, τονίζοντας με την πολυμορφία τους την ιδιαιτερότητα του εγχειρήματος. Ο λειτουργικός και δομικός κάναβος, η χαμηλή πυκνότητα, η ύπαρξη δικτύου κοινόχρηστων χώρων, αλλά κυρίως η σφραγίδα του προσωπικού ύφους του γνωστού αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη (σε δύο εκ των συγκροτημάτων) τα καθιστούν αξιοπρόσεκτα. Η μικρής έκτασης επεμβάσεις, αλλά κυρίως η σπάνια πολυχρωμία στο συγκρότημα 2 δημιουργεί τις προϋποθέσεις για περαιτέρω φροντίδα και ανάδειξη. Ένα, η παρούσα παρουσίαση δεν αποτελεί απλά και μόνο μια ακόμη βιβλιογραφική προσθήκη, αλλά κινείται στην κατεύθυνση ώστε τα πρακτικά «αθέατα» σήμερα συγκροτήματα εργατικών κατοικιών να καταστούν «ορατά» στο κοινό, τους ιστοριογράφους της πόλης των Σερρών και την ευρύτερη επιστημονική κοινότητα.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: εργατικά συγκροτήματα στη Ελλάδα, πολεοδομική ιστορία των Σερρών, αρχιτέκτων Άρης Κωνσταντινίδης,

ABSTRACT: The lack of efficient literature concerning the social housing schemes in Serres was the main motivation behind this paper. A national authority, the Worker's Housing Organization, was in charge for designing and implementation of 6 urban projects for low-cost housing complexes during '60s, '70s and '80s. Nowadays, a series of one-storey, two-storey and multi-storey houses coexist on the outskirts of the city, highlighting the diversity that outlined the project's architectural design. We trace the remarkable personal style of the well known architect Aris Konstantinidis in two the mentioned blocks. Housing block 2 offers such a unique design example with its rare variety of colors and small scale interventions. Special notice has been placed on the functional and structural grids, the low density and the dense network of open spaces. In concluding this presentation aims to trigger the academic discussion towards exploring the so far unknown social housing complexes in Serres and inform the general public and the city historians on a hidden side of the city's architectural history.

KEYWORDS: social housing schemes in Greece, urban planning history of Serres, architect Aris Konstantinidis

I. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΕΓΕΡΣΗΣ

Εξακόσια (600) συγκροτήματα κατοικίας για περισσότερους από 50.000 κατοίκους έκτισε ο Αυτόνομος Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας (ΟΕΚ) σ' όλη την Ελλάδα. Ο Οργανισμός ιδρύθηκε το 1954 ως ΝΠΔΔ και υπήρξε βασικό όργανο άσκησης στεγαστικής πολιτικής στην Ελλάδα μέχρι την πρόσφατη κατάργησή του. Για πάνω από σαράντα χρόνια (1955-1995) ανέπτυξε μια έντονη δραστηριότητα στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας. Η παροχή κατοικίας στα συγκροτήματα του ΑΟΕΚ γινόταν με κλήρωση και λαμβάνονταν υπόψη κοινωνικά κριτήρια και κριτήρια εντοπιότητας. Κατά κανόνα οι κατοικίες πωλούνταν στους δικαιούχους (αρχικά εκδίδονταν προσωρινοί τίτλοι και αργότερα οριστικοί). Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την αρχιτεκτονική αυτών των συγκροτημάτων με μια πρώτη ματιά ως «αρχιτεκτονική της ανάγκης». Μια προσεκτικότερη όμως παρατήρηση μας αποκαλύπτει αξιοσημείωτες τεχνικές και αρχιτεκτονικές αρετές, όπως ο λειτουργικός και δομικός κάναβος, η χαμηλή πυκνότητα, η ύπαρξη κοινωνικού εξοπλισμού, κοινόχρηστων ελεύθερων χώρων κ.λπ.

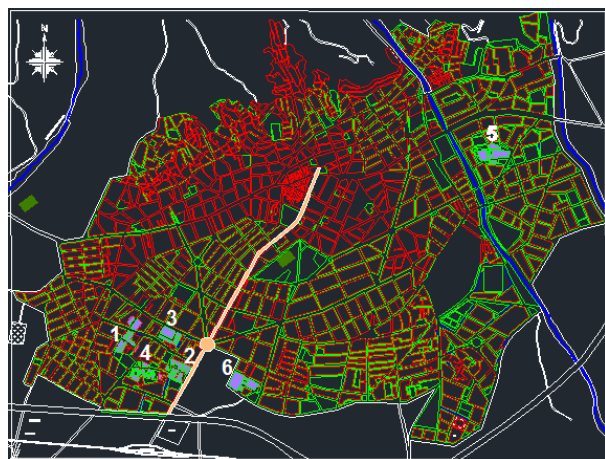
Τα συγκροτήματα του ΟΕΚ αν και για μεγάλο χρονικό διάστημα απαξιώθηκαν ή και υποτιμήθηκαν από την ελληνική αρχιτεκτονική ιστοριογραφία, σήμερα επανεξετάζονται ως αξιολογικά προϊόντα του ελληνικού φονξιοναλισμού [1]. Ιδιαίτερα η πρώτη περίοδος τους (μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50) αποκτά μια ξεχωριστή θέση στην ελληνική αρχιτεκτονική ιστοριογραφία, διαφοροποιούμενη σαφώς από τον επώνυμο μεταπολεμικό μοντερνισμό, που μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 κινήθηκε γύρω από στυλιστικά αιτήματα, όπως ο αφαιρετικός κλασικισμός του Mies van der Rohe ή ο πλαστικός μπρουταλισμός του Le Corbusier [2].

Μέσα σ' αυτό το γενικότερο πλαίσιο θα αναλύσουμε τις εργατικές κατοικίες του ΟΕΚ, που ανεγέρθηκαν στις νοτιοδυτικές παρυφές της πόλης των Σερρών και για τις οποίες δεν έγινε μέχρι σήμερα συστηματική καταγραφή και ανάλυση. Έμφαση θα δοθεί στην προσέγγιση ενός πρώιμου δείγματος 50 μονόροφων κατοικιών, έργο του γνωστού αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη. Τα βασικά μας ερωτήματα αφορούν την πολεοδομική

συγκρότηση, την αρχιτεκτονική μορφολογία των συγκροτημάτων και την χωροθέτησή τους στον πολεοδομικό ιστό. Θα μας απασχολήσει ακόμη η σύγκριση με τα μεσοπολεμικά συγκροτήματα προσφυγικών συνοικισμών της ΕΑΠ στην πόλη των Σερρών και η σημερινή σχέση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου.

II. ΤΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ

Στις Σέρρες κατασκευάστηκαν από το 1954 μέχρι σήμερα έξι (6) συγκροτήματα εργατικών κατοικιών. Συγκρότησαν δε έναν ευδιάκριτο πόλο, που περιείχε τα συγκροτήματα 1, 2, 3, 4 (σε γειτνίαση μεταξύ τους στα νοτιοδυτικά της πόλης) και δυό διάσπαρτα στον οικιστικό ιστό, αποκομμένα συγκροτήματα: το 5 (αποκομμένο) βορειοανατολικά και το 6 (αποκομμένο) στα νοτιοανατολικά (εικ.1).

Εικ. 1: Η πόλη και η χωροθέτηση των έξι συγκροτημάτων εργατικών κατοικιών

Στην παρούσα παρουσίαση θα αναλύσουμε τα τέσσερα συγκροτήματα του πρώτου πόλου, όχι μόνο γιατί προηγούνται χρονικά των υπολοίπων δύο, αλλά γιατί παρουσιάζουν ιδιαίτερο πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον. Δηλαδή δεν αποτελούν οικιστικές νησίδες σε τυχαία θέση, έκταση και μορφή (όπως τα συγκροτήματα 5 και 6), αλλά συγκροτούν έναν διακριτό τόπο, μιά ενεργή γειτονιά (παρά την ποικιλία στο φυσικό σχεδιασμό), που μας βοηθάει στο να αντιληφθούμε, αλλά και να αποτιμήσουμε το στερεότυπο «εργατική κατοικία» στο περιβάλλον της πόλης των Σερρών.

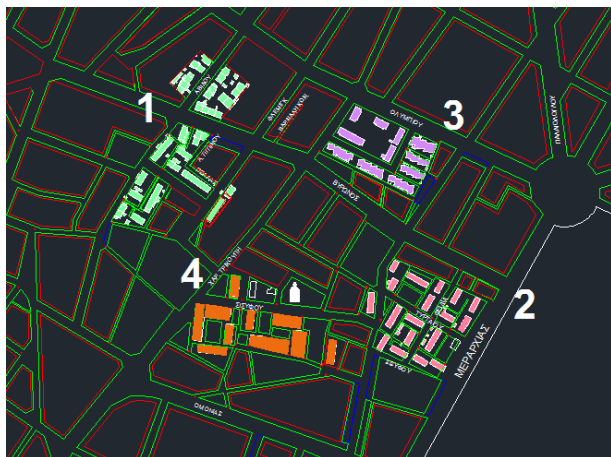
Όπως φαίνεται στην εικόνα 1, η «γειτονιά» των εργατικών συγκροτημάτων του πρώτου πόλου, με τις συνολικά 360 αυτόνομες κατοικίες, καταλαμβάνει το απώτερο προς τα νότια τμήμα της πόλης, λίγο πριν την περιμετρική οδό. Αποτελέσε μια από τις τελευταίες φάσεις, της σταδιακής προς τις πεδινές νότιες εκτάσεις, επέκτασης της νεότερης πόλης. Το ιστορικό κέντρο της πόλης πυρπολήθηκε, ως γνωστόν, από τα βουλγαρικά στρατεύματα κατοχής κατά την υποχώρησή τους το 1913 και επανασχεδιάστηκε το 1920. Ο αρχικός «πρότυπος» επανασχεδιασμός της βορεινής περιοχής σύντομα συμπληρώθηκε από την σχεδίαση, το 1925, μιας μεγαλύτερης περιοχής νοτιότερα, όταν η έλευση των προσφύγων είχε ήδη επιδεινώσει το οξύ πρόβλημα στέγασης. Η εγκατάσταση των

προσφύγων σε προσφυγικούς συνοικισμούς με τυποποιημένες οικοδομές, που ανεγέρθηκαν είτε μέσω της ΕΑΠ, είτε με αυτοστέγαση σχημάτισε μια «νέα πόλη» προς τα νότια, πυκνώνοντας ταχύτατα το εγκεκριμένο σχέδιο [3]. Η αρχιτεκτονική των προσφυγικών κατοικιών ακολουθούσε συγκεκριμένες τυπολογίες (διπλοκατοικίες και τετρακατοικίες) σ' έναν αδιάφορο ρυμοτομικό κάναβο. Μέριμνα για κοινωνικό εξοπλισμό δεν υπήρξε.

Ακόμη νοτιότερα κτίστηκαν τα συγκροτήματα του ΟΕΚ τις δεκαετίες του '50 και '60. Στο σχεδιασμό τους υπήρξε μέριμνα για εγκαταστάσεις κοινής ωφελείας και ποικιλία αρχιτεκτονικής έκφρασης. Και ακόμη νοτιότερα στη δεκαετία του '90 κτίστηκε ένα συγκρότημα για τους παλλινოსτούντες ομογενείς. Άρα στις Σέρρες, γηγενείς και πρόσφυγες, αστοί και εργάτες, απλώθηκαν από τις παρυφές του λόφου στα βόρεια μέχρι τις πεδινές εκτάσεις στα νότια με μια σταδιακή στο χρόνο διαδικασία, εγγράφοντας στο έδαφος όχι μόνο ένα κοινωνικό αποτύπωμα, αλλά και μια διαφοροποίηση στην αρχιτεκτονική τυπολογία. Στα βόρεια οι μεσοπολεμικές μονοκατοικίες των αστών, νοτιότερα οι διπλοκατοικίες και τετρακατοικίες των προσφύγων, ακόμη νοτιότερα τα μεταπολεμικά εργατικά συγκροτήματα και σε επαφή με την περιμετρική οδό οι πολυκατοικίες των παλλινოსτούντων.

Ιδιαίτερα σημαντική για τα εργατικά συγκροτήματα υπήρξε η γειτνίαση με την οδό Μεραρχίας, την ευθύγραμμη δένδροφυτευμένη λεωφόρο, που χαράχθηκε στα τέλη του 19ου αι. και συνέδεε το σιδηροδρομικό σταθμό με το κέντρο της πόλης. Αν λάβουμε υπόψη ότι πολλοί επισκέπτες έφταναν στην πόλη μέσω σιδηροδρόμου, οι πρώτες τους εντυπώσεις ήταν η παράταξη των εργατικών και στη συνέχεια των προσφυγικών κατοικιών. Αυτή η άμεση γειτνίαση μ' έναν από τους σημαντικότερους κυκλοφοριακούς άξονες τη πόλης υπήρξε μια θετική παράμετρος, σε συνδυασμό με την ανθρώπινη κλίμακα και την χαμηλή πυκνότητα βοήθησαν επίσης στη μετρίαση αισθημάτων απομόνωσης.

Η διαφοροποίηση στην αρχιτεκτονική μορφολογία που ξεδιπλωνόταν ως μια διαδοχή εικόνων στα μάτια του επισκέπτη αντανάκλασε και μια πολεοδομική και κοινωνική διαφοροποίηση. Οι ασθενέστεροι οικονομικά πληθυσμοί στα οργανωμένα συγκροτήματα του ΟΕΚ, στη συνέχεια οι πρόσφυγες του 1922 στους συνοικισμούς της ΕΑΠ και τέλος τα μεσοαστικά στρώματα με τις ιδιόκτητες μονοκατοικίες στο επανασχεδιασμένο κέντρο της πόλης.

Εικ. 3: Τα τέσσερα συγκροτήματα στη σημερινή μορφή τους

Μια ακόμη διαφορά υπήρξε ότι τα εργατικά συγκροτήματα αναπτύχθηκαν σε μεγάλα κομμάτια φθηνής γης εκτός εγκεκριμένου σχεδίου και αυτό τα διαφοροποιούσε από τα προσφυγικά που κτίστηκαν σε οικοπέδα εντός του εγκεκριμένου σχεδίου του 1925. Στα προσφυγικά, το προϋπάρχον σχέδιο καθόριζε και την διάταξη στο χώρο, ενώ στα εργατικά συγκροτήματα υπήρξε απόλυτη ελευθερία στην διάταξη των κτισμάτων. Το διάστημα 1969-1972, τα οικοπέδα των τεσσάρων εργατικών συγκροτημάτων εντάχθηκαν στο σχέδιο πόλης με τη διαδικασία της έγκρισης τοπικών ρυμοτομικών σχεδίων: το συγκρότημα 1 εντάχθηκε το 1971, τα συγκροτήματα 2 και 4 το 1972 (το 2 με το Π.Δ. 27/10/1972 /ΦΕΚ 15/11/72 τ. Δ' και το 4 με το ΦΕΚ 82/19-4-1972) και το συγκρότημα 3 εντάχθηκε το 1969 (με το ΦΕΚ 66/3-4-1969). Αν και αποτελούν πλέον τμήμα του εγκεκριμένου σχεδίου πόλης η «γειτονιά» των εργατικών κατοικιών παραμένει διαφορετική.

2.1. Το συγκρότημα 1

Τα σχέδια του συγκροτήματος 1 εκπονήθηκαν το 1956 και υπογράφονται από τον αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη, που υπηρετούσε ως προϊστάμενος της Υπηρεσίας Μελετών του Οργανισμού Εργατικής Κατοικίας κατά το διάστημα 1955-57 [4]. Σε σχέση με την τυπολογία της γενικής διάταξης του συγκροτήματος παρατηρούμε ότι αποφασιστικό ρόλο έπαιξε η χωροθέτηση του διαθέσιμου οικοπέδου του ΟΕΚ ένθεν κακείθεν δύο διασταυρούμενων δημοτικών οδών. Το γεγονός αυτό προσδιόρισε τρεις διακριτές οικοπεδικές ενότητες (Α, Β, Γ), όπου χωροθετήθηκαν 6, 12 και 32 κατοικίες αντίστοιχα. Για την πρόσβαση στις 4 κατοικίες της ενότητας Β χαράχθηκαν δουλείες πρόσβασης στενού πλάτους. Η ενότητα Γ διαιρέθηκε σε δύο υποενότητες μέσω της χάραξης ενός cul-de-sac (αδιέξοδου δρόμου). Σε κάθε υποενότητα (Γ1, Γ2) χαράχθηκαν επίσης στενού πλάτους δουλείες με την ίδια λογική (μη διασταυρούμενες). Κτίρια κοινοχρήστων λειτουργιών δεν προβλέπονταν παρά μόνο μια κοινόχρηστη «πλατεία».

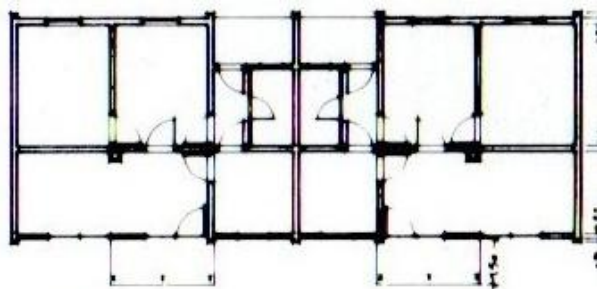
Εικ. 3: Σχέδιο γενικής διάταξης συγκροτήματος 1

Μια ακόμη ιδιομορφία ήταν ότι μικρό τμήμα από το οικοπέδο του ΟΕΚ ήταν εντός του (τότε) εγκεκριμένου σχεδίου και το υπόλοιπο εκτός. Παρατηρούμε ότι μεταγενέστερη ένταξη στο σχέδιο (επέκταση του σχεδίου) που έγινε το 1971, ακολούθησε την ήδη προηγηθείσα χάραξη στο έδαφος του συγκροτήματος. Όσον αφορά την αρχιτεκτονική τυπολογία παρατηρούμε ότι πρόκειται για τον τύπο 207 του ΟΕΚ, δηλαδή εν σειρά μονόροφες κατοικίες με αυλή. Συνολικά ανεγέρθηκαν 50 ισόγειες κατοικίες: 6 στοίχοι με 4 μονόροφες κατοικίες (24 κατοικίες) και 13 στοίχοι από 2 μονόροφες κατοικίες ανά ζεύγος (26 κατοικίες).

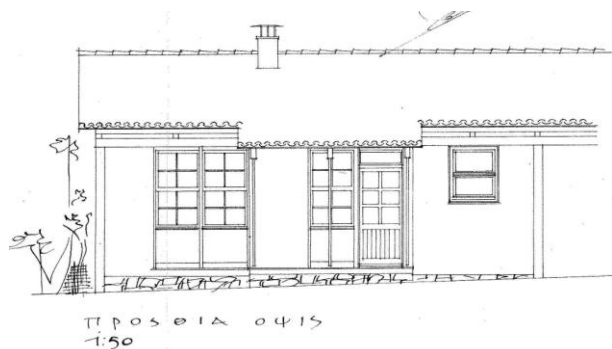
Το συγκρότημα διατηρείται μέχρι σήμερα σε σχετικά καλή κατάσταση, όπως διαπιστώσαμε από επίσκεψη. Η σημαντικότερη παρέμβαση στο ενδιάμεσο διάστημα ήταν η αντικατάσταση των ελαφρών συρματινών περιφράξεων με χαμηλούς τοίχους, οι οποίοι μετέβαλλαν την αρχική αίσθηση ενός συγκροτήματος οργανωμένης δόμησης με κοινή χρήση των ελεύθερων χώρων και το ώθησαν προς την αντίληψη των μεμονωμένων κατοικιών με ιδιωτικό κήπο μπροστά και πίσω.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αρχιτέκτων Άρης Κωνσταντινίδης δημοσίευσε τέσσερα σχέδια και τρεις δικές του ασπρόμαυρες φωτογραφίες του από το συγκρότημα των Σερών στο περιοδικό Ζυγός το 1962, δηλαδή μόλις λίγα χρόνια μετά την κατασκευή του [5]. Το ένα σχέδιο είναι το

διάγραμμα γενικής διάταξης, δύο περιέχουν κατόψεις στοιχών (4 μονοκατοικιών και 2 μονοκατοικιών αντίστοιχα), ένα παρουσιάζει την τυπική/επαναλαμβανόμενη διάταξη μιας κατοικίας και ένα τη φωτογραφία της μακέτας εργασίας. Τα σχέδια αποτελούν σμικρύνσεις σχεδίων εφαρμογής και η διαστασιολόγηση είναι δυσδιάκριτη. Ίσως γι' αυτό (για να δείξει δηλαδή τη βασική δομή) συμπληρώνονται από μια ακόμη διαγραμματική κάτοψη, στην οποία περιλαμβάνεται και η διαμόρφωση της μπροστινής και πίσω αυλής. Είχαμε την τύχη να εντοπίσουμε στο Πολεοδομικό Γραφείο Σερρών την οικοδομική άδεια και τα αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά σχέδια που την συνόδευαν (εικόνα 5, 6, 7). Η άδεια εκδόθηκε στις 10-07-1956 και ο προϋπολογισμός του συγκροτήματος ανερχόταν σε 2.412.000 δρχ. Η φέρουσα κατασκευή ήταν από μπατική οτοπλινθοδομή, η επικάλυψη από ξύλινη στέγη με επικεράμωση, στα υπνοδωμάτια υπήρχαν γερμανικού τύπου υαλοστάσια και παραθυρόφυλλα και στην κουζίνα νεροχύτης με πάγκο από μωσαϊκό.

Εικ.4: Κάτοψη στοιχών

Εικ.5: Σχέδιο πρόσοψης

Εικ.6: Πρόσοψη και πίσω όψη κατοικίας στο συγκρότημα 1

Είναι γνωστό ότι η σχέση του αρχιτεκτονήματος με τη φύση υπήρξε βασική παράμετρος στην σκέψη του Άρη Κωνσταντινίδη. Η χρήση ημιυπαίθριων χώρων, ο διαμπερής αερισμός της κατοικίας, η χρήση πέτρας, ξύλου και εμφανούς σκυροδέματος είναι στοιχεία παρόντα σε όλα τα έργα του. Όπως και η πρόσληψη του vernacular (ανώνυμη αρχιτεκτονική), για την οποία αρθρογράφησε επανειλημμένα. Το έργο του Κωνσταντινίδη εντάσσεται από τους σύγχρονους κριτικούς της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής στον κριτικό τοπικισμό, δηλαδή εκείνο του αρχιτεκτονικού ρεύμα, που αφομοιώνει την παράδοση και την αναβιώνει με νέα, σύγχρονα εκφραστικά μέσα. Όλα αυτά τα στοιχεία ιχνηλατούνται στο συγκρότημα των Σερρών.

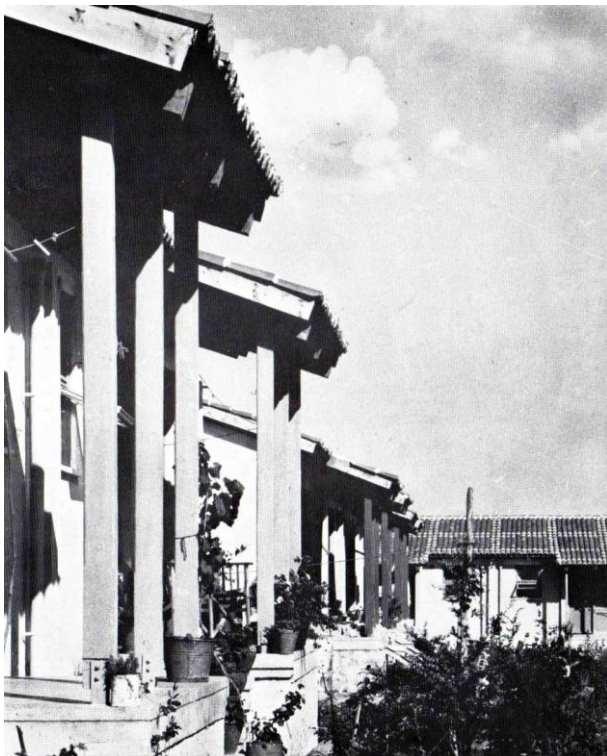

Εικ. 7: Φωτογραφία του Α. Κωνσταντινίδη στο περιοδικό Ζυγός

Η φαινομενικά λιτή και ασκητική αρχιτεκτονική του έχει πολλές λεπτομέρειες που δεν διακρίνονται με την πρώτη ματιά: εμφανής αρμολογημένη λιθοδομή μέχρι τη στάθμη του δαπέδου, είσοδος που προφυλάσσεται με ξεχυτή κεραμοσκεπή που εδράζεται σε πυκνή συστοιχία τριών ξύλινων υποστυλωμάτων (δημιουργώντας ένα ημιυπαίθριο χώρο), ανακλινόμενα συρτά παράθυρα για φυσικό αερισμό στα υπνοδωμάτια (όχι παντζούρια) και εμφανής δομικός κάναβος, του οποίου η παρουσία γίνεται περισσότερο ορατή από την επανάληψη τυποποιημένων ανοιγμάτων. Τα τυφλά αετώματα που σχηματίζουν οι δικλινείς στέγες τονίζονται με τις σκοτίες που δημιουργούνται λόγω της υποχώρησης των κεκλιμένων δοκών από οπλισμένο σκυρόδεμα, και τα γωνιακά υποστυλώματα διαγράφουν με ευκρίνεια (εξέχοντας) τον φέροντα σκελετό. Μονόχρωμο μωσαϊκό καλύπτει τον εξώστη της εισόδου, ενώ η κεραμοσκεπή από βυζαντινά κεραμίδια φέρει "παράδοσιακές" ασπρισμένες ταινίες. Ενδεχόμενη πολυχρωμία στις ποδιές των ανοιγμάτων ιχνηλατείται στις ασπρόμαυρες φωτογραφίες του Κωνσταντινίδη (πιο σκουρόχρωμες), πράγμα που δεν κατορθώσαμε να επιβεβαιώσουμε στην επιτόπια επίσκεψη.

Εικ. 8: Κατοικία του συγκροτήματος 1 με τα αυθεντικά κουφώματα,

Εικ. 9: Φωτογραφία του Α. Κωνσταντινίδη στο περιοδικό Ζυγός 1962

Τί διαλέγει να φωτογραφήσει ο Κωνσταντινίδης, πώς απομονώνει το θέμα του και πού εστιάζει την προσοχή του είναι επίσης αξιοπρόσεκτο. Ειδικά η τρίτη φωτογραφική λήψη είναι μια απόλαυση του ματιού (εικ. 8). Δείχνει το συγκρότημα σ' ένα κοντινό πλάνο οικείο και φιλικό, αρμονικά ενταγμένο στη φύση και ταυτόχρονα ταπεινό και γήινο (βλέπε τις γλάστρες και τη βλάστηση), συμπυκνώνει δηλαδή τις προθέσεις του αρχιτέκτονα /δημιουργού.

Σήμερα, όπως προαναφέρθηκε, οι κατοικίες διατηρούνται σε καλή κατάσταση με ορισμένες παρεμβάσεις, κυρίως στα εξωτερικά κουφώματα (αντικαταστάσεις με κουφώματα αλουμινίου), μικροπροσθήκες και ποικιλία στους εξωτερικούς χρωματισμούς. Αν και υπάρχει άγνοια των σημερινών ιδιοκτητών για την προέλευση και τη σχεδιαστική αξία των κατοικιών τους, εν τούτοις υπάρχει μια απροσδιόριστη ικανοποίηση από τη διαβίωση σ' αυτές: είναι απλές και αληθινές, ως «δοχεία ζωής» κατά την προσφιλή στον αρχιτέκτονα ρήση. Για την πόλη των Σερρών το συγκρότημα 1 αποτελεί μια αθέατη «γωνιά», μια

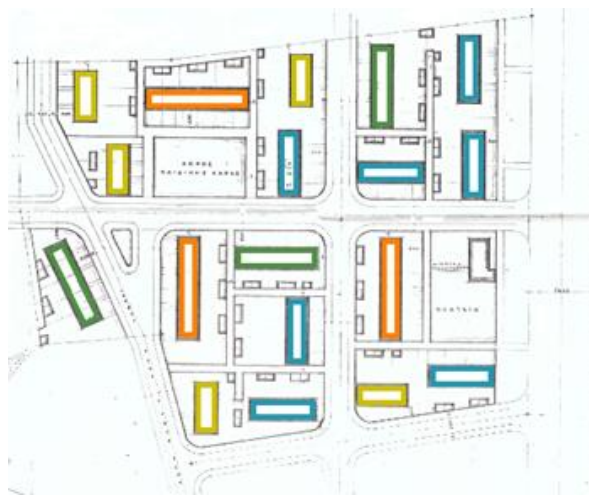
άγνωστη στους περισσότερους πολιτιστική κληρονομιά.

Εικ. 10: Η σημερινή εικόνα του συγκροτήματος 1

2.2. Το συγκρότημα 2

Το σχέδιο του συγκροτήματος 2 εκπονήθηκε τον Ιούνιο του 1960 και υλοποιήθηκε το αμέσως επόμενο διάστημα. Αποτελείται από 76 διώροφες μονοκατοικίες σε 18 αυτοτελείς στοίχους: 50 κατοικίες τύπου 245 (ωφέλιμο εμβαδόν 69,63 τ.μ. εκάστη κατοικία) και 26 κατοικίες τύπου 210γ (ωφέλιμο εμβαδόν 62,63 τ.μ.). Περιλαμβάνει επίσης χώρο για παιδική χαρά και μικρή κοινόχρηστη πλατεία με αίθουσα συγκέντρωσης. Το συγκρότημα υπογράφει, ως προϊστάμενος τότε του Γραφείου Μελετών του Οργανισμού, ο αρχιτέκτων Γεώργιος Σκιαδαρέσης.

Εικ. 11: Το σχέδιο γενικής διάταξης του συγκροτήματος 2 με τους διαφορετικού μεγέθους στοίχους (πηγή: ΟΕΚ)

Εικ. 12: Η σημερινή εικόνα του συγκροτήματος 2

Αν και υπογεγραμμένες από τον Σκιαδαρέση οι διώροφες κατοικίες σε στοίχους φέρουν όλα τα χαρακτηριστικά του αρχιτεκτονικού ιδιώματος του Κωνσταντινίδη. Η δομή και η τυπολογία τους είναι όμοια με τμήμα της μελέτης του ιδίου για την Νέα Φιλαδέλφεια Ι [1]. Η μόνη σημαντική διαφορά είναι στη στέγαση (δικλινή στέγη αντί για δώμα), στην προσθήκη μικρών εξωστών και η έκκεντρη τοποθέτηση του ανοίγματος στον όροφο. Οι κατοικίες των Σερρών ήταν χρωματισμένες στα πολυγνώτεια χρώματα, που αγαπούσε ιδιαίτερα ο Άρης Κωνσταντινίδης [6]. Μερικές φέρουν ακόμη και σήμερα τον αρχικό χρωματισμό τους. Είναι γνωστό ότι ο Κωνσταντινίδης είχε προσπαθήσει να χρωματίσει και τις εργατικές κατοικίες στη Νέα Φιλαδέλφεια, συγκρουόμενος με υπηρεσιακούς παράγοντες του ΟΕΚ. Αλλά και το πρώτο Ξενία του ΕΟΤ, που έκτισε (με το όνομα Τρίτων) στην Ανδρο, ο Κωνσταντινίδης το είχε αρχικά χρωματίσει με το ίδια χρώματα (αργότερα έγινε και αυτό μονοχρωματικό) [7]. Άρα η σωζόμενη πολυχρωμία στο συγκρότημα των Σερρών (ώχρα, κεραμιδί και γαλάζιο) αποτελεί (ίσως) μοναδικό δείγμα της πρώιμης προσπάθειας του Άρη Κωνσταντινίδη να ανατρέψει τη μονοχρωμία στα κτίρια, που ήταν τότε η κυρίαρχη τάση.

Εικ 13: Απόψεις του συγκροτήματος 2 (χρωματισμένες όψεις)

Το οικοπέδο ανέρχονταν σε 17.812,90 τ.μ. και περιήλθε στον ΟΕΚ από αγορά (συμβόλαια με αρ. 1507/22-10-1959 και 1508/23-10-1959, μεταγραφέν στο υποθηκοφυλακείο Σερρών στον 48ο τόμο αρ. 22748, 22749). Μετά την αφαίρεση των χώρων που διατέθηκαν για οδούς, πεζοδρόμους και λοιπούς χώρους κοινής ωφέλειας παρέμειναν 10.982,14 τ.μ. για κατοίκηση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μια τυπική κατοικία εμβαδού 85,25 τ.μ. χρεώνονταν 91.308 δρχ. αποπληρωτέες σε 261 δόσεις. Αν εξοφλούσαν το τίμημα σε μία δόση θα είχαν έκπτωση 40%. Ο Οργανισμός επεσήμαινε ότι είχε αφαιρέσει από το κόστος των κατοικιών την αξία των οικοπεδικών εκτάσεων που διατέθηκαν για τους κοινόχρηστους χώρους του οικισμού (δρόμους πλατείες κ.λπ.) και επίσης ότι δεν τους χρέωσε με τα έξοδα των έργων υποδομής (αποχέτευση, υδροδότηση, γενικά έξοδα διοίκησης κ.λπ), δηλαδή τους χρέωσε ουσιαστικά την μικρότερη δυνατή δαπάνη. Η κλήρωση για την διανομή των κατοικιών πραγματοποιήθηκε στις 4-7-1963. Τις σχέσεις μεταξύ των συνιδιοκτητών (δικαιώματα και υποχρεώσεις) προσδιόριζε ένα κανονιστικό κείμενο που αφορούσε όλους τους οικισμούς του ΟΕΚ, μεταξύ των οποίων και αυτούς των Σερρών και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 441 τ. Β' /5-4-1976. Υπήρξαν διατάξεις για τη διαχείριση του συνόλου των κοινοχρήστων και κοινόκτητων χώρων και ειδικές διατάξεις (ειδικός κανονισμός) για τη διαχείριση εκάστου στοίχου μονοκατοικιών ή πολυκατοικίας.

2.3. Το συγκρότημα 3

Το σχέδιο γενικής διάταξης του συγκροτήματος 3 συνοδεύει το Β.Δ «περί επεκτάσεως του ρυμοτομικού σχεδίου Σερρών δια ανέγερσιν εργατικών κατοικιών» (ΦΕΚ 66/3-4-1969). Πρόκειται για 6 στοίχους με 42 διώροφες κατοικίες με εσωτερική σκάλα και 5 τετραώροφες πολυκατοικίες με 32 κατοικίες, συνολικά 74 κατοικίες. Ελεύθερος χώρος ανάμεσα στις πολυκατοικίες και χώρος για παιδική χαρά αποτελούν τον κοινωνικό εξοπλισμό του συγκροτήματος. Ενδιαφέρουσα η διάταξη των στοίχων από 21 επαναλαμβανόμενες μονάδες υπό γωνία 45ο (δύο κατοικίες ανά μονάδα) διαστάσεων 8.90μ x 7.50 μ. Η ενδιαφέρουσα αυτή διάταξη στο σχεδιασμό έχει όμως παραμορφωθεί στην πράξη από τις πολλές κακότεχνες προσθήκες στο ισόγειο των κατοικιών, ώστε σήμερα να μην είναι εύκολα αντιληπτή.

Εικ. 14: Σχέδιο γενικής διάταξης συγκροτήματος 3 (πηγή: ΟΕΚ)

Εικ. 15: Η σημερινή εικόνα του συγκροτήματος 3

Το ενδιαφέρον στην περίπτωση του συγκροτήματος 3 είναι η ανάμειξη τετραόροφων και διόροφων κτισμάτων και η προσπάθεια δημιουργίας ενός κέντρου/πλατείας. Ένα τμήμα της πλατείας πλακοστρώθηκε και το υπόλοιπο αφέθηκε με χώμα, για να λειτουργήσει ως παιδική χαρά. Κατά τον Γιάννη Καρανίκα [8] οι πλατείες των εργατικών συγκροτημάτων θα μπορούσαν να δεχτούν ενδιαφέρουσες δραστηριότητες και να αποτελέσουν κέντρα για την ευρύτερη περιοχή. Για λόγους όμως «που δεν έχουν σχέση με το σχεδιασμό, αλλά με τη διαχείριση και συντήρηση» παραμένουν υποτονικές και υποχρησιμοποιημένες. Το ίδιο παρατηρούμε και στην περίπτωση μας. Ενδιαφέρουσα επίσης επιλογή ήταν η χωροθέτηση των 5 πολυκατοικιών στο γωνιακό τμήμα του οικοπέδου και η χωροθέτηση των διόροφων κατοικιών στα όρια με τα γειτονικά οικοπέδα ιδιωτών, έτσι ώστε ο οικισμός να συνδέεται οπτικά με τα χαμηλού ύψους κτίσματα του περιβάλλοντα αστικού ιστού.

Αρνητικό στοιχείο θεωρούμε την διατήρηση μιας υψομετρικής διαφοράς ανάμεσα στον εσωτερικό «δρόμο» του συγκροτήματος και την δημοτική οδό Χαριλάου Τρικούπη προς τα ανατολικά, γεγονός που καθιστά τον εσωτερικό δρόμο αδιέξοδο και απομονώνει τελικά το συγκρότημα από την γύρω περιοχή. Θα έπρεπε (και θα μπορούσε) να αποφευχθεί. Όσον αφορά τον τύπο της τετραόροφης πολυκατοικίας με τις επιχρισμένες

όψεις, αποτελεί την φτωχότερη έκδοχή, τόσο στην αρχιτεκτονική έκφραση, όσο και στα πρότυπα χώρων και λειτουργίας και έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο από κάθε άλλον τύπο στην Ελλάδα, παγιώνοντας το αρνητικό στερεότυπο της «εργατικής κατοικίας».

Εικ. 16: Μπλόκ των πολυκατοικιών του συγκροτήματος 3

2.4 Το συγκρότημα 4

Κτίστηκε σε οικοπέδο του ΟΕΚ και εντάχθηκε στο ρυμοτομικό σχέδιο Σεργών με το Β.Δ. 31-3-1972 (ΦΕΚ 82/19-4-1972 τχ. Δ'). Συνολικά 160 κατοικίες σε δέκα (10) τετραόροφες πολυκατοικίες. Στο ακανόνιστο περίγραμμα του οικοπέδου θα μπορούσαν να αποδοθούν κάποιες ατυχείς επιλογές στο σχέδιο γενικής διάταξης. Στο βορεινό τμήμα χωροθετήθηκαν οι κοινωφελείς λειτουργίες (χώρος για ανέγερση ναού, κτίριο αίθουσας συγκεντρώσεων και κτίριο καταστημάτων (αγορά) και μια πολυκατοικία. Στο νότιο οι υπόλοιπες κατοικίες. Φαρδύς εγκάρσιος δρόμος έτεμνε το συγκρότημα. Η συναρμογή του σχεδιασμού του ΟΕΚ με το σχέδιο πόλης δεν ήταν η καλύτερη δυνατή. Τα μπλόκ των τυπικών τετραόροφων πολυκατοικιών σχηματίζουν δύο «εσωτερικές» πλατείες χωρίς σύνδεση μεταξύ τους. Μια γενικότερη αμηχανία εκπέμπεται στην οποία ασφαλώς συμβάλλει η ουδέτερη παράταξη των τυποποιημένων πολυκατοικιών με τους πλαϊνούς «τυφλούς» τοίχους, που απομονώνουν ακόμη περισσότερο την ενδιάμεση ζώνη ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο. Μεγάλες εκτάσεις στα νότια και ανατολικά παραμένουν μέχρι σήμερα αδόμητες επιτείνοντας μια αίσθηση εγκατάλειψης. Η σχετικά πρόσφατη ανέγερση του ναού του Αγίου Νικήτα προσέθεσε στην περιοχή ένα σημαντικό τοπόσημο και αναζωογόνησε το βορεινό τμήμα του συγκροτήματος.

Εικ. 17: Σχέδιο γενικής διάταξης συγκροτήματος 4 (πηγή: ΟΕΚ)

Εικ. 18: Η σημερινή εικόνα του συγκροτήματος 4. Διακρίνεται ο ναός του Αγίου Νικητά

Εικ. 19: Άποψη του συγκροτήματος 4

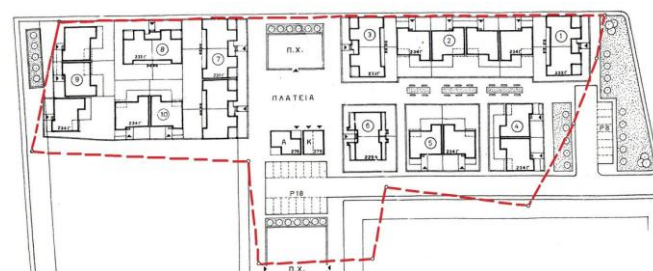
III ΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ 5 και 6

Όσον αφορά τα νεότερα συγκροτήματα 5 και 6 θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε (ως προς την σύνδεσή τους με τον αστικό ιστό) ως χώρους «μετέωρους», ασύνδετους με την υπόλοιπη πόλη. Κτίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1980 σε φθηνή γη που αγοράστηκε από την ΟΕΚ, για να αντιμετωπίσουν την αυξημένη ζήτηση. Είναι μικρά συγκροτήματα 50 κατοικιών το καθένα και ως εκ τούτου δεν μπόρεσαν ούτε το περιβάλλον τους να επηρεάσουν, ούτε να συγκροτήσουν έναν διακριτό πόλο κοινωνικής κατοικίας. Αν και υπάρχει κοινωνικός εξοπλισμός, για παράδειγμα το συγκρότημα 6 έχει 2 καταστήματα και 1 αίθουσα συγκεντρώσεων, αυτά υπολειπονται. Έγινε προσπάθεια η αρχιτεκτονική των κατοικιών του να ξεφύγει από τα στερεότυπα των χαμηλού κόστους εργατικών κατοικιών των προηγούμενων ετών και να δοθεί μια επίφαση αστικότητας: διόροφες τετρακατοικίες με ξεχωριστές ιδιοκτησίες ανά όροφο, ιδιόκτητες αυλές κλπ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η οικιστική ανάπτυξη των περιοχών όπου ανεγέρθηκαν τα συγκροτήματα 5 και 6 είχε προβλεφθεί να δεχτεί τη συγκεκριμένη χρήση, σύμφωνα με το Ν.1337/1983 και δεν εντάχθηκε εκ των υστέρων στο σχέδιο πόλης όπως έγινε στις περιπτώσεις των συγκροτημάτων 1,2,3,4. Συνοψίζοντας, τα συγκροτήματα 5 και 6 των Σεργών μπορούν να ενταχθούν στους μορφολογικούς και τυπολογικούς πειραματισμούς του τεχνικού

επιτελείου του ΟΕΚ την εποχή αυτή [8]. Σηματοδοτούν μια στροφή στην πολιτική του Οργανισμού, μια απαγκίστρωση από τα μπλόκ των πολυκατοικιών σε μια ηπιότερη παρέμβαση.

Εικ. 20: Άποψη του συγκροτήματος 5

Εικ. 21 Σχέδιο γενικής διάταξης του συγκροτήματος 6

IV. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΥΠΑΙΘΡΙΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τα οργανωμένα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας έχουν ένα πλεονέκτημα σε σχέση με εκείνες που γέννησε η κερδοσκοπία πάνω στην αστική γη. Υπήρξε η δυνατότητα ο υπαίθριος χώρος και οι κοινόχρηστες χρήσεις να σχεδιαστούν, υλοποιώντας αυτοτελείς «γειτονιές», με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία. Στην περίπτωση των Σεργών τα συγκροτήματα 1 και 2 σχεδιάστηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε, όπως γράφει ο Κωνσταντινίδης, σ' ένα άλλο του άρθρο, να αποκτήσουν "εύρυθμες αναλογίες και νόημα και χρώμα και μορφή" [9]. Γιατί, κατά τον Κωνσταντινίδη (1957), "όταν συνθέτουμε τους χώρους μιας κατοικίας συνθέτουμε και το γενικό χώρο όπου αυτή θα τοποθετηθεί και υπολογίζουμε τις αποστάσεις που θα έχουν τα διάφορα κτίσματα μεταξύ τους, τους δρόμους, τις πλατείες, τους κήπους για τα παιδιά, και τους κοινόχρηστους χώρους για τα διάφορα άλλα κτίσματα κοινής ωφελείας". Η συγκεκριμένη αντίληψη είναι εντονότερη στα προαναφερθέντα συγκροτήματα, 1 και 2, όπου η σχέση με τους ελεύθερους χώρους (κυκλοφορίας, πράσινο), η ύπαρξη κοινόχρηστων κλειστών χώρων κ.λπ., έχουν τύχει ιδιαίτερης προσοχής και λιγότερο έντονη στα συγκροτήματα 3 και 4. Δεν θα θεωρούσαμε τυχαίο ότι τον σχεδιασμό των δύο πρώτων αποδώσαμε στον Άρη Κωνσταντινίδη.

Εικ. 22: Ο περιβάλλον χώρος στο συγκρότημα 2

Εικ. 23: Ο περιβάλλον χώρος στο συγκρότημα 2

Υπήρξε επομένως κατά το φυσικό σχεδιασμό μια αξιοπρόσεκτη μέριμνα για τους κοινόχρηστους χώρους. Όμως μετά την παράδοση των κατοικιών στους δικαιούχους, αν και ο ΟΕΚ διατηρούσε την κυριότητα των κοινόχρηστων υπαίθριων χώρων, έπαυε να έχει οποιαδήποτε ευθύνη για την συντήρησή τους, που περιείχονταν στην δικαιοδοσία των επιτροπών διαχείρισης του κάθε οικισμού. Οι επιτροπές αυτές μαζί με τους συλλόγους οικιστών ανέλαβαν το σημαντικό ρόλο της συντήρησης των κοινόχρηστων χώρων των συγκροτημάτων. Ο Οργανισμός περιοριζόταν σε προτροπές τους είδους «να φροντίζετε και για τους κοινόχρηστους χώρους, ώστε να μην αλλοιώνεται αντιαισθητικά ο οικισμός σας» (έγγραφο με ημερομηνία 17-3-1977 προς τους δικαιούχους του συγκροτήματος 2).

Εικ. 24: Η κεντρική πλατεία στο συγκρότημα 3. Φαίνονται τα τμήματα με πλακόστρωση και χωρίς πλακόστρωση

Μια πρώτη αλλαγή στη διαχείριση των κοινόχρηστων χώρων έγινε το 1983 (άρθρο 8 του Ν.1337/1983), που

μεταβίβαζε την κυριότητα των κοινόχρηστων χώρων των συγκροτημάτων από τον ΟΕΚ στους αντίστοιχους δήμους. Μια δεύτερη σημαντική αλλαγή έγινε το 2004 (παρ.8, αρ.20 του Ν.3227/2004) όταν η κυριότητα των δικαιούχων επί τη γης περιορίστηκε στο οικοδομικό πολύγωνο στο οποίο βρισκόταν η κατοικία τους (και όχι το σύνολο των κοινόχρηστων χώρων) [10]. Με τις αλλαγές αυτές ο ρόλος των διαχειριστικών επιτροπών και των συλλόγων ατόνησε σταδιακά και τα συγκροτήματα αντιμετωπίζονται πλέον σήμερα, ως προς τη διαχείριση των κοινόχρηστων χώρων τους, όπως και οι άλλες «γειτονιές» του δήμου

Εικ. 25: Ελεύθερος χώρος στο συγκρότημα 4

V. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το καθένα από τα τέσσερα συγκροτήματα που εξετάσαμε έχει τα δικά του ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Διαφέρουν αισθητά μεταξύ τους, τόσο ως προς την γενική διάταξη, όσο και ως προς το κτιριακό απόθεμα. Μεγάλη απόκλιση υπάρχει ανάμεσα στο συγκρότημα 1 (με την χαμηλή δόμηση και τα λαϊκότροπα σπίτια) και το συγκρότημα 4 (με τις ογκώδεις και ανώνυμες πολυκατοικίες). Αν και προϊόντα του ίδιου φορέα τα τέσσερα συγκροτήματα των Σερρών διαφοροποιούνται ανάλογα με τον χρόνο ανέγερσης. Στην πρώτη ενότητα (συγκροτήματα 1 και 2) υπάρχουν αυθεντικές αρχιτεκτονικές "χειρονομίες", που μας μεταδίδουν ένα αναπάντεχο ξάφνιασμα, παρόλη τη σημερινή παραποίηση. Υπάρχει η ατμόσφαιρα της δεκαετίας του '50, ένας ριζοσπαστισμός, μια φρεσκάδα, ένα όραμα. Στη δεύτερη ενότητα (συγκροτήματα 3 και 4) υπάρχει μαζική και αδιάφορη παραγωγή κατοικιών χαμηλού κόστους. Λείπει η πνοή και ο χαρακτήρας. Γι' αυτό (αν και μεταγενέστερες) δείχνουν πιο γερασμένες και άσχημες. Η μεταξύ τους σύγκριση συμπυκνώνει τις διαφορές ανάμεσα στην προσέγγιση του 1955 και την μαζική παραγωγή του 1972. Ανάμεσα στα "δοχεία ζωής" όπως τα οραματίστηκε ο νεαρός τότε Άρης Κωνσταντινίδης και στις απρόσωπες "μηχανές κατοίκησης". Τα δε συγκροτήματα 5 και 6, μικρά, διάπαρτα και απομονωμένα, 'χάνονται' μέσα στον κατασκευαστικό οργανισμό της δεκαετίας του '80, τις επεκτάσεις του σχεδίου πόλης και μια αρχιτεκτονική μορφολογία που δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα στον ιδιωτικά και δημόσια οικιστικά προγράμματα.

Εν κατακλείδι τα εργατικά συγκροτήματα των Σερρών αντανακλούν τους μορφολογικούς και τυπολογικούς πειραματισμούς του φορέα που τα δημιούργησε. Συμπυκνώνουν στο χώρο και το χρόνο,

άλλοτε αμήχανα και άλλοτε με περισσότερη επιτυχία αποσπασματικές παρεμβάσεις. Αδυνατούν να συγκροτήσουν ισχυρές χωρικές οντότητες και αυτό αποτελεί τη σημαντικότερη αδυναμία τους.

V. ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- [1] Αναφορές στα συγκροτήματα του ΟΕΚ σταχυολογούνται σε διάφορες δημοσιεύσεις. Συστηματικά έχουν αναλυθεί στο ερευνητικό πρόγραμμα "Μετασχηματισμοί της σχέσης δημοσίων-ιδιωτικών χώρων στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας των ελληνικών αστικών κέντρων" (επιστημ. υπεύθυνος Στ. Σταυρίδης), Ε.Μ.Π., 2009. Για τους οικισμούς των Σερρών αναφορά γίνεται στο εισαγωγικό μέρος της μεταπτυχιακής διατριβής της Καριώτου Γλ. (2004) Βιοκλιματικός Σχεδιασμός επέκτασης του δορυφορικού οικισμού Κρίνος του Δήμου Σερρών με οργανωμένη δόμηση, Πάτρα: ΕΑΠ.
- [2] Τσακόπουλος, Π. (2014). Αναγνώσεις της ελληνικής μεταπολεμικής Αρχιτεκτονικής, Αθήνα: εκδ. Καλειδοσκόπιο.
- [3] Θεοδωρίδου Μ-Ε., Παναγιωτόπουλος Ε., Καριώτης, Γ. (2005). «Αστικοί προσφυγικοί συνοικισμοί στα Σέρρας του Μεσοπολέμου», Σεραϊκά Ανάλεκτα, Επετηρίδα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Σερρών, τ. 4ος σσ. 207-246.
- [4] Την ίδια εποχή ο Α. Κωνσταντινίδης σχεδίασε για τον ΟΕΚ τα συγκροτήματα Νέας Φιλαδέλφειας Ι, Άγιος Ιωάννης Ρέντης, Ηράκλειο Κρήτης, Θεσσαλονίκης, Πύργου.
- [5] Άρης Κωνσταντινίδης: Αρχιτεκτονικά έργα 1938-1961, περ. Ζυγός, τχ. 82-83/1962, σσ. 38-39. Τα σχέδια αναδημοσιεύτηκαν στον τόμο Μελέτες+Κατασκευές. Άρης Κωνσταντινίδης, Αθήνα: εκδ. Αγρα, 1982, σσ. 72-73.
- [6] Τα πολυγώνια χρώματα ήταν τέσσερα: το άσπρο, το μαύρο, το κεραμιδί (χονδροκόκινο), η ώχρα και όλα τα παράγωγά τους.
- [7] Φιλίππιδης, Δ. (1997). Πέντε δοκίμια για τον Άρη Κωνσταντινίδη, Αθήνα: εκδ. Libro, σ. 33.
- [8] Καρανίκας Ιω. (1986). Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας. Ο δύσκολος δρόμος για την αρχιτεκτονική της κατοικίας, Αρχιτεκτονικά Θέματα 20/1986, σσ. 181-195.
- [9] Το άρθρο με τίτλο "Εργατικές Κατοικίες" δημοσιεύτηκε αρχικά στο περιοδικό Αρχιτεκτονική, έτος Α, αριθ.2-Μάρτιος-Απρίλιος 1957 και αναδημοσιεύτηκε στο Τούτουνα Χρ. (επιμ.) (2011). Για την Αρχιτεκτονική: δημοσιεύματα σε εφημερίδες, σε περιοδικά και σε βιβλία, 1940-1982. Άρης Κωνσταντινίδης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- [10] Συγκεκριμένα «ως αναλογούν οικόπεδο στην παραχωρούμενη κατοικία ή διαμέρισμα ή κατάσταση ή αίθουσα συγκεντρώσεων των οικιστών νοείται το ποσοστό συνιδιοκτησίας αυτών, επί του οικοπέδου που καλύπτει κάθε διακριτό οικοδομικό τετράγωνο, όπως έχει διαμορφωθεί από τα οικεία εγκεκριμένα ρυμοτομικά σχέδια του οικισμού, μετά την αφαίρεση τυχόν τμημάτων γης, που διατίθενται για τη διάνοιξη οδών μετά των αντίστοιχων πεζοδρομίων....".

Σημείωση: Τα σχέδια γενικής διάταξης των συγκροτημάτων προέρχονται από τον ΟΕΚ. Οι φωτογραφικές λήψεις και η επεξεργασία των χαρτών είναι των συγγραφέων.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Καριώτου Γλυκερία

Αρχιτέκτων, Καθηγήτρια Εφαρμογών

Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών ΤΕΙ & Μηχανικών

Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής

Τηλ. 23210-49388

e-mail: kargly@teiser.gr

Χωρογραφίες/ Τεύχος 4/ Αρ 1/ 2015 – σελ 9-18